

Nasilej u obitelji kao rizični čimbenik razvoja djece

Pajtl, Marija

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:857066>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-15**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA**

Marija Pajtl

**NASILJE U OBITELJI KAO RIZIČNI ČIMBENIK
RAZVOJA DJECE**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2020.

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA**

Marija Pajtl

**NASILJE U OBITELJI KAO RIZIČNI ČIMBENIK
RAZVOJA DJECE**

ZAVRŠNI RAD

Mentorica: Dr. sc. Nika Sušac

Zagreb, 2020.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. NASILJE U OBITELJI	3
3. TJELESNO NASILJE	4
3.1. Posljedice tjelesnog nasilja na razvoj djeteta.....	8
4. EMOCIONALNO NASILJE.....	9
4.1. Posljedice emocionalnog nasilja na razvoj djeteta.....	13
5. SEKSUALNO NASILJE.....	14
5.1. Posljedice seksualnog nasilja na razvoj djeteta.....	18
6. ZANEMARIVANJE	19
6.1. Posljedice zanemarivanja na razvoj djece.....	22
7. ZAKLJUČAK.....	24
8. LITERATURA	26

NASILJE U OBITELJI KAO RIZIČNI ČIMBENIK RAZVOJA DJECE

Sažetak: Tijekom odrastanja djeci je potrebno pružiti odgovarajuću skrb, zadovoljiti njihove potrebe i pružiti im podršku, kako bi mogli razviti pozitivnu sliku o sebi i kako bi naučili pokazivati emocije na socijalno prihvatljiv način u interakciji s okolinom. Nasilno postupanje roditelja prema djeci utječe na njihov razvoj u različitim područjima, kao što je tjelesno, socijalno, emocionalno, ponašajno i kognitivno, pri čemu se ugrožava njihov razvoj i utječe na funkcioniranje u odrasloj dobi. Kroz rad će se prikazati što obuhvaća fizičko, emocionalno, seksualno nasilje i zanemarivanje djece, kakav ono ima učinak na odrastanje i razvoj djece te do kojih posljedica dovodi.

Ključne riječi: dijete, nasilje, obitelj, razvoj

DOMESTIC VIOLENCE AS A RISK FACTOR FOR THE DEVELOPMENT OF CHILDREN

Abstract: Growing up, children need to be given appropriate care, to have their needs satisfied and provided with support in order to develop a positive image of themselves and to learn how to show emotions in a socially acceptable way when interacting with other people. Parent violence affects children's development in various areas, such as physical, social, emotional, behavioural and cognitive, jeopardizing their development and affecting their functioning as adults. This paper will present aspects of physical, emotional, sexual violence and child neglect, and their consequences for children.

Key words: child, violence, family, development

Izjava o autorstvu rada

Ovime potvrđujem da sam osobno napisao/la rad:

Nasilje u obitelji kao rizični čimbenik razvoja djece

i da sam njegov autor/ica. Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (bilo da su u pitanju mrežni izvori, udžbenici, knjige, znanstveni, stručni ili popularni članci) u radu su jasno označeni kao takvi te adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Marija Pajtl

Datum: 1. 9. 2020.

1. UVOD

Za osiguravanje pravilnog i zdravog razvoja djeteta ključnu ulogu ima obitelj koja tijekom njegova odrastanja utječe na razvoj pozitivne slike djeteta o sebi. Način na koji će se dijete odnositi s okolinom treba proizlaziti iz povjerenja i bliskosti koje stječe u obitelji i kroz život prenosi na druge odnose. Dijete se tijekom odrastanja suočava s okolinom, koja može biti prijateljska ili neprijateljska, iz čega stvara vlastiti pogled na svijet temeljem odnosa s najbližim osobama tijekom odrastanja, kao što su članovi obitelji, a zatim i sa širom okolinom. Ako okolina u koju dijete dolazi s povjerenjem i potrebom za bliskošću ne odgovara i ne prihvaća njegove potrebe dijete će steći niz problema koji će značajno utjecati na njegov razvoj i odrastanje (Kocijan-Hercigonja i Hercigonja-Novković, 2009). Psihičko zdravlje odrasle osobe ovisi o nasljeđu i uvjetima u kojima je ono odrastalo kao dijete. Podatci prikupljeni istraživanjem dječjeg razvoja omogućuju uvid u psihičke procese odraslih ljudi. Kako bi se razumjela različita ponašanja u odrasloj dobi polazi se od promatranja psihičkih funkcija i ponašanja osobe tijekom djetinjstva (Pernar i Frančišković, 2008). Samim time Kuburić (1999; prema Bulatović, 2012) ističe kako ne možemo utjecati na genetsku strukturu djece, ali ono što možemo je osigurati djetetu sredinu u kojoj će sigurno odrastati i imati mogućnost za normalan razvoj vlastite osobnosti.

Iako se u radu govori o nasilju u obitelji kao rizičnom čimbeniku razvoja djece važno je spomenuti i svjedočenje o nasilju u obitelji koje također ima značajan učinak na razvoj djece. Ono se odnosi na život u nasilnoj i nestabilnoj okolini, koja uključuje negativne i ograničavajuće modele identifikacije kao oblik psihičkog zanemarivanja i emocionalnog zlostavljanja. Svjedočenje nasilju u obitelji može se izdvojiti kao zaseban oblik zlostavljanja koje opisuje djetetovo ponavljajuće doživljavanje nasilnog postupanja oca (očinske figure) nad majkom (Ždero, 2005). Svjedočenje o nasilju u obitelji obuhvaća dva tipa emocionalnog zlostavljanja, teroriziranje koje se odnosi na izlaganje djeteta strahu i anksioznosti i korumpiranje djeteta, što uključuje modeliranje agresivnog ponašanja. Istraživanje koje su proveli Ajduković i suradnici (2012) pokazuje da su srednjoškolci u odnosu na učenike 7. razreda češće svjedočili nasilju, 51% srednjoškolaca barem je jednom prisustvovalo

svađama između odraslih članova obitelji. Nadalje, pokazano je da djeca koja doživljavaju više nasilnog ponašanja u obitelji u većoj mjeri svjedoče nasilju u obitelji i prekomjernoj konzumaciji alkohola i opojnih sredstava, što pokazuje postojanje povezanosti između svjedočenja verbalnom nasilju između odraslih članova kućanstva i doživljavanja nasilja u djetinjstvu. Samim time izloženost djece nasilju među roditeljima dovodi do rizika i za nasilje nad djecom (Ajduković i sur., 2012).

Nasilje u obitelji složena je i osjetljiva tema o kojoj se nerado govori, često ju se prikriva, prešućuje ili se umanjuje njezina važnost i ozbiljnost posljedica koje iz nje proizlaze. Različite vrste nasilja u obitelji, kao što je nasilje nad odraslima ili među partnerima, teško je odvojiti od nasilja nad djecom jer, neovisno o tome da li je dijete samo svjedok nasilja ili je izloženo nasilju, dijete se uvijek javlja kao žrtva. Nasilje nad djecom predstavlja jedno od najvećih ugrožavanja prava djece u Europi, pri čemu istraživanja pokazuju da se više od 80% nasilja nad djecom događa u obitelji, gdje su počinitelji upravo oni koji su dužni brinuti o djeci (Odak, 2016). Nasilje u obitelji promatra se kroz kontinuum odnosa prema djeci, koji kreću od zapostavljanja djeteta, što se odnosi na nedovoljnu brigu za razvojne potrebe djeteta, preko zanemarivanja, koje obuhvaća odsustvo zadovoljavanja razvojnih i osnovnih potreba i sigurnosti djeteta, sve do nasilja koje se odnosi na ugrožavanje njegovog psihičkog i fizičkog integriteta. U suvremenoj literaturi najčešće se ističu zlostavljanje i zanemarivanje djece kao pojmovi koji obuhvaćaju sve oblike nasilja nad djecom (Bulatović, 2012). Međutim, pojam nasilja je temeljni pojam koji obuhvaća brojna neprihvatljiva postupanja te će se ovaj rad u okviru poglavlja tjelesnog nasilja usmjeriti i na tjelesno kažnjavanje i zlostavljanje, a u okviru poglavlja o emocionalnom nasilju, uz emocionalno zlostavljanje, uključit će se i psihološka agresija kao blaži oblik emocionalnog nasilja (Ajduković i sur. 2012).

2. NASILJE U OBITELJI

Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji (NN 70/17, 126/19., čl.10) nasilje u obitelji definira kao tjelesno nasilje, tjelesno kažnjavanje ili druge oblike ponižavajućeg postupanja prema djeci, psihičko nasilje koje kod žrtve dovodi do povrede dostojanstva ili uznemirenosti, spolno uznemiravanje, ekonomsko nasilje kroz zabrane ili onemogućavanja korištenja zajedničke ili osobne imovine i prihoda, uskraćivanje sredstava za održavanje zajedničkog kućanstva i za skrb o djeci te zanemarivanje osoba s invaliditetom i osoba starije životne dobi, koje dovode do njezine uznemirenosti, vrijeđaju njezino dostojanstvo i nanose osobi tjelesnu ili duševnu patnju. Zakonske definicije nasilja u Republici Hrvatskoj predviđaju kazne za svaki oblik nasilja prema djetetu kroz tri razine: kaznenu, prekršajnu i obiteljskopravnu (Vidović, 2008). Kazneni zakon (NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19., čl. 179.a) propisuje kaznu zatvora do tri godine za člana obitelji koji krši propise o zaštiti od nasilja u obitelji i time kod člana obitelji izazove strah za njegovu sigurnost ili ga dovede u ponižavajući položaj. Nadalje, čl. 177. Kaznenog zakona propisuje kaznu zatvora u trajanju do tri godine u slučajevima kada roditelj, posvojitelj, skrbnik ili druga osoba zanemaruje dužnosti odgoja i obrazovanja djeteta, te kaznu zatvora od šest mjeseci do pet godina u slučaju zlostavljanja djeteta ili prisiljavanja na rad neprimjeren dobi djeteta ili drugo ponašanje koje šteti njegovu razvoju, a u slučajevima teške tjelesne ozljede djeteta počinitelj se kažnjava kaznom zatvora od jedne do osam godina. Kao prekršajnopravne sankcije za zaštitu od nasilja u obitelji Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji (NN 70/17, 126/19., čl. 11) ističe zaštitne mjere, novčanu kaznu, kaznu zatvora i druge sankcije čija je svrha zaštita članova obitelji koji su izloženi nasilju te sprječavanje ponovnog nasilnog ponašanja sankcioniranjem počinitelja. Obiteljski zakon (NN 103/15, 98/19., čl. 328) propisuje mjere za zaštitu prava i dobrobiti djeteta koje se određuju roditeljima, pri čemu u slučaju nasilja u obitelji centar za socijalnu skrb određuje odgovarajuću mjeru ili predlaže sudu donošenje druge mjere za zaštitu djeteta iz nadležnosti suda te pokreće postupak u skladu s posebnim propisom o zaštiti od nasilja u obitelji.

Tijekom povijesti primjena fizičkog nasilja smatrala se odgojnom metodom i privatnim područjem obiteljskog života, no u današnje vrijeme sve više prevladava stajalište u kojem nasilje prema drugoj osobi ne može biti privatna stvar, niti odgojna metoda, zbog teških posljedica koje iz njega proizlaze (Vidović, 2008). Nasilje u obitelji rijetko se javlja kao privremena pojava, češće je riječ o dugotrajnom razdoblju tjelesnog i fizičkog nasilja koje se prenosi među generacijama. Odnosi se na pojavu u kojoj osobe koje su doživjele nasilje u obitelji i same se nasilno ponašaju prema vlastitoj djeci u odrasloj dobi, međutim pri tome je potrebno naglasiti kako je riječ o pojavi koja nije prisutna kod svih žrtava nasilja u obitelji (Pećnik, 2006). U takvim obiteljima djeca odrastaju u okolini u kojoj je nasilje način rješavanja postojećih problema, a odnosi između članova obitelji temelje se na fizičkoj dominaciji, što utječe na djetetov pogled na svijet. Nasilje se ugrađuje u način života te se dijete identificira s takvim ponašanjem roditelja, koje tijekom daljnjeg života ugrađuje u druge odnose. Djeca koja su doživjela nasilje od članova obitelji vjeruju da su odgovorni za takvo postupanje prema njima, prihvaćaju krivnju te se kasnije u životu nalaze u poziciji žrtve ili zlostavljača jer nasilje shvaćaju kao prihvatljiv oblik ponašanja (Kocijan-Hercigonja i Hercigonja-Novković, 2009). Kao najčešći oblici nasilja u ovom području ističu se tjelesno, emocionalno i spolno nasilje te zanemarivanje djece, koje će biti prikazano u sljedećim poglavljima uz iznošenje posljedica do kojih ono dovodi.

3. TJELESNO NASILJE

Tjelesno nasilje u najširem smislu odnosi se na nanošenje ozljeda tjelesnim putem, ono obuhvaća tjelesno kažnjavanje kao blaži oblik i tjelesno zlostavljanje kao teži oblik tjelesnog nasilja, pri čemu je ponekad teško razgraničiti ta dva pojma (Velki i Bošnjak, 2012). Vijeće Europe tjelesno kažnjavanje definira kao kažnjavanje kojim se uz korištenje tjelesne snage želi uzrokovati razina boli ili nelagode, neovisno o tome koliko blaga ona bila (Vidović, 2008). Ono najčešće uključuje udaranje po stražnjici, šamar, udaranje nogom, rukom ili predmetom, povlačenje za kosu, uši i slično (Zolotor i sur., 2011). Pri tome je potrebno voditi računa o

situacijama u kojima se bol, nelagoda ili poniženje nanosi namjerno od situacija u kojima se dijete želi zaštititi od opasnosti (Vidović, 2008). Tjelesnim kažnjavanjem neželjeno ponašanje djeteta se samo trenutno zaustavlja, što predstavlja razlog njegove česte primjene koja smanjuje učinkovitost, zbog čega dolazi do učestalog korištenja tjelesnog kažnjavanja uz pojačani intenzitet, što dovodi do zlostavljanja djeteta (Velki i Bošnjak, 2012). Tjelesno zlostavljanje obuhvaća odnose i ponašanja roditelja koji uporabom fizičke sile, uz korištenje drugih sredstava ili bez njih, nanose tjelesne ozljede koje ugrožavaju život i zdravlje djeteta ili dovode do njegove smrti (Bulatović, 2012). Međutim, sudionicima zlostavljanja ne smatraju se samo osobe koje ozljeđuju dijete, već i promatrači koji zlostavljanje ne prijavljuju. Isto tako, počinitelji nisu isključivo punoljetne osobe, već bilo koja osoba koja ima moć u odnosu na žrtvu. Osim navedenog direktnog nanošenja tjelesnih ozljeda u zlostavljanje se ubrajaju i neodgovorna ponašanja roditelja, kao što je izlaganje djeteta vremenskim nepogodama, opterećenjima ili sprječavanje spavanja, što također dovodi u opasnost njegov život i zdravlje (Velki, 2012). Kao pojavni oblici tjelesnog zlostavljanja najčešće se spominju: pljuskanje, udaranje predmetima, silovito drmanje, snažno odguravanje, udaranje šakama ili nogama, premlaćivanje, grizenje, ubadanje, vezivanje, gnječenje i ostavljanje djece same u automobilu. Primjena navedenih oblika postupanja koji rezultiraju ozljedama djeteta smatra se tjelesnim zlostavljanjem koje se često pojavljuje uz druge oblike zlostavljanja, pri čemu dijete često uz fizičko nasilje doživljava i emocionalno zlostavljanje kroz vrijeđanje i prijetnje (Bilić i sur., 2012).

Iako je fizičko zlostavljanje najlakše otkriti zbog vidljivih fizičkih znakova te postoje određeni indikatori koji upućuju da je dijete tjelesno zlostavljano, ako se pojedini znakovi uoče to nužno ne znači da zlostavljanje postoji, isto kao što njihov nepostojanje ne znači da zlostavljanje nije prisutno. Znakovi prvenstveno služe kao pokazatelji potencijalnih žrtava, gdje takva sumnja zahtjeva intervenciju i djelovanje od strane stručnih službi (Bulatović, 2012).

Pokazatelje tjelesnog zlostavljanja može se svrstati u tjelesne, ponašajne, socijalne i emocionalne (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003; Bilić i sur., 2012):

- **Tjelesni pokazatelji** – Prilikom promatranja tjelesnih povreda za koje postoji mogućnost da su nastale kao posljedica zlostavljanja treba voditi računa o njihovoj lokaciji, naravi i težini, pri čemu objašnjenja roditelja i djeteta o njihovom nastanku otkrivaju da li je to uobičajena dječja povreda i da li je objašnjenje prihvatljivo ili je riječ o potencijalnom zlostavljanju. Najčešći fizički znakovi vidljivi su na koži, kao što su modrice koje se najčešće nalaze u području potkoljenice i koljena, na rukama i laktovima, a rjeđe na licu, bedrima i u području kralježnice. Čest način zlostavljanja predstavlja izazivanje opekline, a takve ozljede često mogu biti i slučajne, međutim, namjerno nanošenje opekline obično je obostrano i simetrično uz jasnu granicu između opečene i zdrave kože, kao što je uranjanje djeteta u vrelu vodu. Ozljede od ugriza upućuju na zlostavljanje ako se nalaze u predjelu genitalija, na stražnjici ili leđima kao rezultat seksualne stimulacije. Čupanje kose karakterizira različit oblik s hematomom na području skalpa te se kao rezultat zlostavljanja često javljaju prijelomi, pri čemu je najčešće riječ o prijelomima rebara, lopatice, prsne kosti te ako postoji više prijeloma različite starosti ili više prijeloma u području lubanje.
- **Ponašajni pokazatelji** – Vidljivi su u kontaktima s odraslim osoba u kojima su djeca izrazito oprezna i pristupaju im sa strahom, skloni su pretjeranom udovoljavanju odraslima ili njihovom podčinjavanju i ispunjenju njihovih očekivanja. Često su takva djeca sramežljiva, povučena ili hiperaktivna te pokazuju agresivnost, a u školskom kontekstu često izostaju s nastave. U školu dolaze neprikladno odjeveni na način da nose puno odjeće kako bi prekrili ozljede te ponekad ne žele ići kući zbog straha od ponovnog ozljeđivanja.
- **Socijalni pokazatelji** – Posebno su vidljivi u odnosu s vršnjacima, a odnose se na nemogućnost stvaranja prijateljstva, nepovjerenje prema njima, slabe socijalne, kognitivne i jezične vještine te rješavanje problema agresijom.
- **Emocionalni pokazatelji** – Odnose se na ljutnju i neprijateljstvo, nemogućnost izražavanja emocija, dok se kod adolescenata javlja laganje,

krađa, tučnjave i općenito agresivno postupanje prema drugima. Često je i bježanje od kuće i iz škole te uključivanje u kriminalne skupine, uz sklonost sredstvima ovisnosti te autodestruktivnom ponašanju.

Kada promatramo raširenost tjelesnog nasilja, podatci Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba pokazuju kako je više od 50% ispitanika u djetinjstvu dobivalo pljuske, 10% je često dobivalo batine te je 7% djece doživjelo teške tjelesne ozljede zbog učestalog zlostavljanja (Kocijan-Hercigonja i Hercigonja-Novković, 2009). Nadalje, istraživanje Ždero (2009) također pokazuje kako se među oblicima tjelesnog zlostavljanja ističe udaranje dlanom/šamar (otac 30,5%; majka 29,6%) te udaranje šakom ili predmetom (otac 7,2%; majka 6,2%). Kada govorimo o tjelesnom zlostavljanju, istraživanje koje je provela Poliklinika za zaštitu djece Grada Zagreba 2006. godine, u kojem je sudjelovalo 4 177 maturanata u dobi od 17 do 20 godina, pokazuje da je u djetinjstvu tjelesno zlostavljanje po strožem kriteriju doživjelo 15,9% mladih, a prema blažem kriteriju njih 30,5%. Pri tome se stroži kriterij odnosi na viši intenzitet i čestinu doživljenog nasilja u odnosu na blaži kriterij (Buljan-Flander, 2007; prema Ajduković i sur., 2012). Kada promatramo dob zlostavljane djece, najveći je postotak od 28% u dobi od 4 do 7 godina, dok u dobi do 3 godine i u rasponu od 8 do 11 godina iznosi 17%, a od 12. do 15. godine 22,5% te nakon toga stopa zlostavljanja naglo opada. Navedeno se objašnjava razvojem djeteta i njegovom sposobnošću da reagira na nasilno ponašanje roditelja i pokuša se obraniti (Žegarac, 2004; prema Bulatović, 2012). Nadalje, istraživanje međukulturalnih razlika nasilja nad djecom provedeno u 28 zemalja pokazuje kako je najviše djece doživjelo nasilje u afričkim zemljama, od čega je 64% djece doživjelo neki od oblika umjerenog tjelesnog nasilja, a 43% ozbiljnog tjelesnog nasilja. Nešto manje nasilja doživjela su djeca u tranzicijskim zemljama te je tako 46% djece doživjelo neki od oblika umjerenog tjelesnog nasilja, a 9% ozbiljnog tjelesnog nasilja (Akmatov, 2011). Uspoređujući Hrvatsku s afričkim i tranzicijskim zemljama s obzirom na doživljavanje tjelesnog nasilja prema blažem i strožem kriteriju Hrvatska ima veći postotak tjelesnog nasilja prema blažem i strožem kriteriju u odnosu na tranzicijske zemlje te manji u odnosu na afričke zemlje, dok se prema postotku doživljenog nasilja prema blažem kriteriju nalazi ispod prosjeka u odnosu na druge zemlje.

3.1. Posljedice tjelesnog nasilja na razvoj djeteta

Istraživanje koje su proveli Straus i suradnici (1997; prema Grogan-Kaylor, 2004) pokazuje da tjelesno kažnjavanje ima suprotan i nepoželjan učinak na žrtvu, njegova primjena uči djecu da je korištenje fizičke sile prihvatljivo i da ono predstavlja jednu od metoda za rješavanje sukoba. Kao posljedica roditeljskog kažnjavanja djece javlja se narušena kvaliteta odnosa s roditeljima, dolazi do gubitka povjerenja i poštovanja, čime se narušava psihički i tjelesni integritet djeteta. Nadalje, kao posljedica javljaju se i emocionalne reakcije djeteta na kažnjavanje, kao što su strah, krivnja, ljutnja, osjećaj nemoći, srama i poniženja (Vidović, 2008). Učinci tjelesnog zlostavljanja mogu biti kratkoročni i dugoročni, a očituju se na različitim područjima, kao što je neurološki i intelektualni razvoj, školski uspjeh, životna očekivanja, socioemocionalni razvoj, socijalni odnosi te ponašanje i mentalno zdravlje djeteta. Kao posljedica tjelesnog zlostavljanja česte su ozljede glave, prsa i trbuha te lomovi i modrice, ali i neurološka oštećenja koja utječu na intelektualni razvoj djeteta. Nadalje, djeca često imaju oslabljene verbalne sposobnosti, slabije pamćenje, vještine čitanja i računanja (Pećnik, 2006). Dolazi do smanjenja motivacije i teškoća u daljnjem školovanju, pri čemu većina stručnjaka smatra da kod zlostavljane djece ne postoji snižen kvocijent inteligencije, već njihovi lošiji školski rezultati proizlaze iz navedenih teškoća vezanih uz čitanje, računanje i govor (Kocijan-Hercigonja i Hercigonja-Novković, 2009).

Kod djece se također javljaju problemi u ponašanju, skloniji su agresiji, a teškoće na koje nailaze rješavaju kako ih se učilo – agresijom. Djeca pokazuju manje empatije i prosocijalnog ponašanja u odnosima s drugima, što dovodi do većih šansi da će biti odbačena od vršnjaka. Osim navedenog, djeca koja su tjelesno zlostavljana pod većim su rizikom da budu žrtve nasilja zbog smanjenja samopoštovanja, depresije i straha, zbog kojeg se udaljavaju i izoliraju od vršnjaka i time se povećavaju šanse da postanu žrtve nasilja (Velki, 2012). Razlozi izbjegavanja interakcija s vršnjacima proizlaze iz straha djece od novih odnosa koje vide prijetećima ili pak izbjegavaju druženja kako se ne bi otkrila njihova tajna. Tjelesno zlostavljana djeca sklonija su maloljetničkoj delinkvenciji i kriminalnom ponašanju, a kada se promatraju u odnosu na djecu koja nisu zlostavljana imaju 53% veći rizik

za počinjenje kaznenih djela (Bilić i sur., 2012). Uz navedeno, često se okreću ovisnostima kao načinu nošenja s depresijom, stresom i niskim samopouzdanjem.

U odrasloj dobi, uz kriminalno ponašanje, javljaju se zdravstveni problemi i problemi nezaposlenosti zbog napuštanja školovanja i većeg postotka uhićenja zbog uključenosti u kriminal (Bilić i sur., 2012). Istraživanja pokazuju da osobe koje su u djetinjstvu bile tjelesno zlostavljane u odrasloj dobi češće čine i doživljavaju nasilje u predbračnim i bračnim vezama, pri čemu je također veći rizik da će u odrasloj dobi i sami biti nasilni prema vlastitoj djeci (Pećnik, 2006).

4. EMOCIONALNO NASILJE

Emocionalno nasilje i zanemarivanje djece ne ostavlja jasne materijalne dokaze, zbog čega se smatra „neuhvatljivim“ konceptom. Iako se može javiti samostalno, često ga prate i drugi oblici nasilnog postupanja i zanemarivanja. Emocionalno nasilje ima negativne učinke na razvoj djeteta koji ne nestaju odrastanjem te se kao problem ističe teškoća njegova prepoznavanja i zakašnjele intervencije pa će, ako se ne javlja uz druge oblike nasilja i zanemarivanja, često ostati neprijavljeno jer okolina ne prepoznaje da se prema djetetu nasilno postupa ili svjesno prikriva njegove potrebe (Ždero, 2005.). Međutim, iako ono nije u tolikoj mjeri vidljivo, to ne znači da je njegov negativan učinak manji te da neće ostaviti dugotrajne posljedice na razvoj djeteta (Bulatović, 2012). Emocionalno nasilje odnosi se na nasilje čija je svrha postizanje moći i kontrole nad žrtvom. Ono uključuje prijetnje, ponižavanje, ismijavanje, omalovažavanje, ucjenjivanje, uhođenje, neprestano provjeravanje, izoliranje od socijalne mreže, manipulaciju osjećajima i druga ponašanja koja negativno utječu na žrtvu (Ajduković i Ajduković, 2010). Kada govorimo o emocionalnom nasilju razlikujemo psihološku agresiju i emocionalno zlostavljanje. Psihološka agresija obuhvaća ponašanja kao što je vikanje, prijetnja da će udariti dijete iako to ne učini, da će ga izbaciti iz kuće, posramljivanje, psovanje i nazivanje djeteta pogrđnim imenima (Clement i Chamberland, 2007). Emocionalno zlostavljanje definira se kao „neprijateljsko i/ili indiferentno ponašanje roditelja i drugih koji nastupaju s pozicije moći, na temelju

kojeg dijete može zaključiti da je bezvrijedno, nevoljeno, neadekvatno, što oštećuje njegovu emocionalnu stabilnost i psihološki kapacitet, te kratkoročno i/ili dugoročno negativno utječe na njegov razvoj i dobrobit“ (Bilić i sur., 2012.:118). Nadalje, Bilić i suradnici (2012) navode da je pri određivanju pojma emocionalnog zlostavljanja potrebno voditi računa o sljedećim pojedinostima:

- **Učestalost** – ponavljano ponašanje koje počinje dominirati životom djeteta
- **Pasivno i aktivno postupanje** – koje uključuje namjerno zlostavljajuće ponašanje, ali i pasivne postupke, kao što je nazivanje pogrdnim imenima i zanemarivanje djetetove potrebe za nježnošću
- **Počinitelji** – roditelji i druge osobe koje nastupaju s pozicije moći
- **Posljedice** – neposredne i dugoročne koje utječu na tjelesno, emocionalno, kognitivno i ponašajno funkcioniranje i razvoj djeteta
- **Uloga prosuditelja** – subjektivni doživljaj osobe koja je emocionalno zlostavljana
- **Kulturni kontekst** – shvaćanje zlostavljajućeg ponašanja u okolini u kojoj dijete živi

Emocionalno zlostavljanje uključuje niz ponašanja, od nereagiranja do iskazivanja neprijateljstva, te tako postoje različitih oblici emocionalnog zlostavljanja, pri čemu svi uključuju potrebu za kontrolom djeteta. Kao najčešći oblici ističu se (Bilić i sur., 2012; Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003):

- **Odbacivanje** – Ono obuhvaća ponašanja koja se definiraju kao napuštanje djeteta, ponašanja kojima roditelji ne priznaju djetetovu osobnost, osjećaje i potrebe, a može se javiti i kao fizičko napuštanje djeteta, izostanak ljubavi i topline te ne pružanje pomoći. Primjer odbacivanja je izjavljivanje rečenica kao što je „Da se barem nisi rodio“ ili „Da si barem mrtav“.
- **Teroriziranje** – Obuhvaća ponašanje koje kod djece izaziva strah i paniku kroz prijetnje ili kazne koje se razlikuju ovisno o dobi, od govorenja maloj djeci da će ih odnijeti čudovišta, da će ih se napustiti, tjelesno kazniti pa do prijetnji adolescentima, kao što je razotkrivanje neugodnih činjenica vršnjacima ili ismijavanje u javnosti. Osim navedenog, teroriziranje obuhvaća i pretjerano nježno reagiranje u pojedinim situacijama ovisno o trenutnom

raspoloženju roditelja, ne vodeći računa o tome da li to dijete želi. Navedeno zbunjuje dijete, plaši ga i čini nesigurnim jer osjeća da se događa nešto neuobičajeno, posebice ako se takvo ponašanje izmjenjuje s odbacivanjem djeteta.

- **Ignoriranje** – Uključuje psihološku nedostupnost, neosjetljivost i neodgovaranje na djetetove potrebe.
- **Manipuliranje** – Ono se odnosi na korištenje djeteta u svrhu zadovoljenja vlastitih ciljeva, ne vodeći računa o njegovim potrebama i osjećajima. Najčešći oblici manipulacije djecom javljaju se u situacijama sukoba i razvoda roditelja prilikom kojih se preko djece rješavaju nedovršeni procesi braka. Djeca se pri tome stavljaju u situaciju biranja s kojim roditeljem žele živjeti, tko je u pravu i tko je manje kriv.
- **Izoliranje** – Zabranjivanje djetetu da sudjeluje u određenim aktivnostima vodi do izolacije. Izoliranje se odnosi na namjerno sprječavanje djeteta da sudjeluje u obiteljskim ili vršnjačkim aktivnostima, čime se onemogućava učenje socijalnih vještina i razvijanja socijalnih interakcija.
- **Pretjerani pritisak na dijete** – Najčešće se javlja tijekom školovanja kroz neadekvatna očekivanja roditelja i njihove želje, pri čemu se zanemaruju želje, potencijali i mogućnosti djece. U takvim obiteljima vrijedi pravilo da je ljubav potrebno zaslužiti.

Pokazatelje emocionalnog zlostavljanja možemo svrstati u one na tjelesnoj, ponašajnoj, emocionalnoj i kognitivnoj razini, a očituju se također i na socijalnoj razini (Bilić i sur., 2012.; Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003):

- **Tjelesna razina** – Obuhvaća zdravstvene probleme, probleme sa snom i hranjenjem, bolove u trbuhu, teškoće u kontroli stolice i mokrenja, tikove, mucanje i zastoj u razvoju.
- **Ponašajna razina** – Pokazatelji uključuju povučenost, usamljenost, nedostatak samopouzdanja i ponašanje neprimjereno dobi. Ističu se dvije krajnosti ponašanja – djeca su ili tiha, neprimjetna i šutljiva ili su nemirna i agresivna, zbog čega se često za takvu djecu smatra da imaju ADHD.

- **Emocionalna razina** – Pokazatelji se očituju kroz emocionalnu nestabilnost, depresiju te ne iskazivanje radosti ili zadovoljstva, vidljiv je izraz lica koji ne ukazuje na sreću, spontanost i bezbrižnost, već na tugu, strah, nesigurnost i anksioznost.
- **Kognitivni pokazatelji** uključuju nezainteresiranost i teškoće u školi.
- **Socijalni pokazatelji** obuhvaćaju teškoće u stvaranju odnosa, nesigurnost, teškoće prilagodbe, izostanak iz različitih aktivnosti te nisku razinu socijalne kompetentnosti. Prisutan je negativan odnos prema okolini, djeca se ne smiju, ne plaču i ne igraju spontano, ljuti su, napeti i agresivni, u prisustvu odraslih traže dozvolu da nešto učine, dok se u interakciji s drugom djecom ne usuđuju uključiti u aktivnosti kako ne bi bili odbačeni ili se pak ponašaju agresivno.

Kada uspoređujemo učestalost psihičke agresije i psihičkog zlostavljanja djece, istraživanje pokazuje kako djeca tijekom života češće doživljavaju neke od oblika psihičke agresije u odnosu na psihičko zlostavljanje (Ajduković i sur., 2012). Istraživanje koje je provela Poliklinika za zaštitu djece Grada Zagreba 2006. godine pokazuje kako je emocionalno zlostavljanje po strožem kriteriju doživjelo 16,5% mladih, a prema blažem kriteriju 48,3% mladih (Buljan-Flander, 2007; Ajduković i sur., 2012). Kada govorimo o najčešćim oblicima emocionalnog zlostavljanja, istraživanje psihičkog zlostavljanja i zanemarivanja djece provedeno na uzorku učenika srednjih škola u dobi od 18 i 19 godina pokazuje kako se najčešće javlja vikanje na dijete bez razloga (otac 33,8%; majka 42,9%), pretjerano zabranjivanje i ograničavanje (otac 28,0%; majka 24,2%) i grubo kritiziranje/uspoređivanje s drugom djecom (otac 26,0%; majka 23,6%) (Ždero, 2009). Rezultati istraživanja nasilja nad djecom u svijetu, kao što prikazuju i navedeni podatci tjelesnog nasilja, govore da je najviše djece doživjelo emocionalno nasilje u afričkim zemljama (83,2%), u odnosu na tranzicijske zemlje, gdje je 56% djece doživjelo emocionalno nasilje što je više u odnosu na postotak djece koja su ga doživjela u Hrvatskoj (48,3%) (Akmatov, 2011). S druge strane Hrvatska se nalazi iznad prosjeka u odnosu na Njemačku u kojoj je 12% i Veliku Britaniju u kojoj je 8,2% djece doživjelo neki od oblika emocionalnog nasilja (Iffland i sur., 2013; Radford i sur., 2011). Prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije (2014) 36% djece u svijetu doživjelo je

neki od oblika emocionalnog zlostavljanja, prema čemu je u Hrvatskoj veća raširenost emocionalnog nasilja u odnosu na prosjek u svijetu.

4.1. Posljedice emocionalnog nasilja na razvoj djeteta

Kada se govori o zdravom emocionalnom razvoju djeteta, on podrazumijeva da dijete tijekom odrastanja ima šansu naučiti nositi se s frustracijama, imati pozitivne emocije prema sebi i pokazivati osjećaje na socijalno prihvatljiv način. S druge strane, emocionalno nasilje utječe na mogućnost djeteta da kontrolira vlastite emocije i prepozna emocije drugih, što kasnije negativno utječe na razvoj djetetove osobnosti, odnos prema samome sebi i na interakcije s drugima (Mathews i Benvenuti, 2014). Kod emocionalno zlostavljane djece postoje različiti znakovi koji upućuju na potrebu pružanja odgovarajuće pomoći, pri čemu se djeca često žale na tjelesne probleme ili se povlače u sebe i tako iskazuju potrebu za pomoći (Bilić i sur., 2012). Djeca koja su u ranijoj dobi emocionalno zlostavljana imaju teže posljedice po emocionalni i mentalni razvoj. Uslijed nedostatka ljubavi i podrške od strane roditelja, koji su preopterećeni zadovoljenjem vlastitih potreba te dijete vide kao teret, dolazi do agresivnog i destruktivnog ponašanja zlostavljanog djeteta (Bulatović, 2012). Ovisno o odnosu s roditeljem koji je emocionalno nasilan prema djetetu razvijaju se različite destruktivne i autodestruktivne radnje. Kod djevojčica se autodestruktivno ponašanje češće očituje kroz povlačenje, teškoće u ostvarivanju kontakta i preuzimanje pretjerane odgovornosti, dok se autodestruktivno ponašanje kod dječaka češće očituje uporabom alkohola ili opojnih sredstava, a destruktivno nasilnim ponašanjem prema drugima (Urbanc, 2000).

Djeca se ne rađaju s niskim samopoštovanjem, već do toga dolazi uslijed izostanka brige o njihovim potrebama, osjećajima i željama. Djeca od prvih mjeseci života kroz odnose s okolinom grade vlastito samopoštovanje te prikladan odnos roditelja prema djetetu, brižnost i toplina utječu na njegov razvoj. Prema Glaser (2002; prema Ždero, 2005.) kod djece žrtava emocionalnog nasilja uočene su poteškoće u emocionalnom razvoju kroz sniženo samopoštovanje, uplašenost, uznemirenost i anksioznost, ponašajne teškoće poput suprotstavljanja i traženja pažnje, tijekom obrazovanja javlja se sniženi uspjeh, kašnjenja i izostanci iz škole, u

odnosu s vršnjacima djeca su agresivna, povlače se i izoliraju, često su fizički zanemarena i neuredna. Djeca prema kojima su roditelji pristupali odbacivanjem i teroriziranjem osjećaju se nevoljenima i bijesnima, uz sniženo samopoštovanje i agresivnost, a u doba adolescencije javlja se i napadačko ponašanje. Isto tako, roditeljsko odbacivanje i nedostatak nadzora nad djecom jedan je od najvećih rizičnih čimbenika za javljanje maloljetničke delinkvencije (Ždero, 2005). Neprijateljsko ponašanje roditelja, odbacivanje djeteta, nedostatak podrške i topline u odnosima dovode do internaliziranih problema, pri čemu se najviše ističe depresivnost. Navedena neadekvatna ponašanja roditelja kod djece dovode do stvaranja negativne slike o sebi, dolazi do ranog razvoja depresije koja nastaje slanjem negativnih poruka djetetu, što dovodi do osjećaja bespomoćnosti i bezvrijednosti. Emocionalno zlostavljanje otežava suočavanje sa stresom te dolazi do povećanog rizika od suicida, javlja se osjećaj otuđenja od drugih i nedostatak podrške, a istraživanja pokazuju da su osobe koje su više puta pokušale počiniti suicid u djetinjstvu bile teško emocionalno zlostavljane (Bilić i sur. 2012). Nadalje, kao posljedica popustljive discipline, odbacivanja, okrutnog i zanemarujućeg roditeljstva kod djece tijekom odrastanja može doći do kriminalnog ponašanja, emocionalne nestabilnosti i sklonosti korištenju sredstava ovisnosti (Ždero, 2005).

5. SEKSUALNO NASILJE

Seksualno nasilje predstavlja najteže i najtraumatičnije iskustvo koje dijete može proživjeti, a obuhvaća uključivanje djeteta u seksualnu aktivnost koju dijete nije sposobno shvatiti u potpunosti, za koju nije razvojno doraslo te ne može dati zreli pristanak, pri čemu se krše zakoni i socijalni tabui obiteljskog života. Ono se javlja kao aktivnost između djeteta i odrasle osobe ili drugog djeteta koje se nalazi u položaju moći, pri čemu aktivnost ima za cilj zadovoljiti potrebe druge osobe (Bulatović, 2012). Seksualno nasilje odnosi se na neželjeno seksualno ponašanje druge osobe koje ponižava i ugrožava dostojanstvo i sigurnost žrtve. Ono obuhvaća tjelesni kontakt poput dodirivanja, gladenja, štipanja i pripijanja uz tijelo te verbalno ponašanje kao što je nagovaranje na spolni odnos, izlaganje pornografskim i

seksualno sugestivnim slikama, a kao krajnji oblik javlja se silovanje i seksualna zlouporaba djece (Ajduković i Ajduković, 2010). Kako bi se razlikovalo seksualno zlostavljajuće i ne-zlostavljajuće ponašanje, stručnjaci se oslanjaju na tri faktora koje čine razlika u moći, znanju i zadovoljenju (Faller, 1993; prema Bilić i sur., 2012). Razlika u moći odnosi se na kontrolu koju zlostavljač ima u odnosu na žrtvu, pri čemu seksualan susret nije obostrano započet i izveden. Navedena moć ne odnosi se samo na fizičku nadmoć zlostavljača, već ona može proizlaziti iz uloge člana obitelji, učitelja ili druge osobe, pri čemu seksualno zlostavljanje ne uključuje fizičku prisilu, već podmićivanje, nagovaranje i prijevaru. Drugi faktor, razlika u znanju, podrazumijeva da je zlostavljač stariji, razvojno napredniji ili inteligentniji od žrtve, a u slučaju kada su i zlostavljač i žrtva maloljetni, seksualnim zlostavljanjem se smatra ako je zlostavljač pet ili više godina stariji od žrtve. Treći faktor razlike u zadovoljenju ističe se jer je u svim situacijama zlostavljanja cilj vlastito zadovoljenje zlostavljača, pri čemu u ovom slučaju nije važna dobna razlika te se zlostavljanjem smatra i ako razlika u dobi između djece nije pet godina.

Berliner i Elliot (2002; prema Bilić i sur., 2012) temeljem podataka iz brojnih istraživanja ističu neke od karakteristika seksualnog zlostavljanja. Tako je pokazano da su djeca u 85-95% slučajeva zlostavljana od strane članova obitelji i osoba poznatih djeci te je prosječna dob seksualno zlostavljanog djeteta devet godina, dok se raspon kreće od dojenaštva do sedamnaeste godine. Ističe se kako su obitelji u kojima dolazi do seksualnog zlostavljanja slabije organizirane i disfunkcionalne u odnosu na obitelji u kojima nije prisutno seksualno zlostavljanje, te također u obiteljima u kojima je počinjen incest postoje problemi u komunikaciji te nedostatak emocionalne povezanosti. Trickett (2006; prema Bilić i sur., 2012) ističe da težina zlostavljanja, dob u kojoj je zlostavljanje započelo, trajanje i učestalost, odnos između žrtve i počinitelja te ovisno o tome da li je zlostavljanje bilo popraćeno fizičkim nasiljem utječe na težinu zlostavljanja. Prema tome, dob zlostavljanja veže se uz njegovu težinu te je zlostavljanje teže što je dijete mlađe jer su veći izgledi da će ono trajati duže i poprimiti teže oblike, što se vezuje uz zlostavljanje od strane biološkog oca.

Djeca su bespomoćna i ovisna o odraslima u svojoj okolini, osobito o roditeljima, zbog čega je seksualno zlostavljanoj djeci potrebna pomoć odraslih koji bi trebali prepoznati sljedeće znakove zlostavljanja te potražiti pomoć (Buljan-Flander i Kocijan-Herciogonja, 2003):

- **Fizički znakovi** - genitalne infekcije, ozljede na grudima, bradavicama i ispod trbuha, ozljede u genitalnom i analnom području, krvarenja i modrice, problemi s mjehurom i bolovi prilikom mokrenja, upale grla uz teškoće gutanja i osjećaj gušenja, glavobolje i bolovi u trbuhu, trudnoća ili menstrualne smetnje, gubitak ili dobivanje na tjelesnoj težini, često tuširanje, pokrivanje, skrivanje, nošenje puno odjeće tijekom dana i noći ili oblačenje koje puno otkriva.
- **Emocionalni znakovi** - ljutnja, tjeskoba, bespomoćnost, strah od mraka i od odlaska kući nakon škole, strah od zatvorenih vrata, kupaonice, tuša i soba s jednim vratima, izoliranost, sram i krivnja, strah od fizičkog kontakta, strah da budu sami s pojedinim ljudima, plač i depresija te osjećaj izdaje.
- **Seksualizirano ponašanje** - neuobičajen interes za vlastite ili tuđe genitalije, česta masturbacija, uporaba prostih riječi i crteži sa seksualiziranim detaljima, guranje objekata u vaginu ili rektum, miješanje afekata sa seksualnim ponašanjem, promiskuitet i prostitucija, strah od svlačenja na tjelesnom odgoju.
- **Socijalno ponašanje** - konfuzija uloga u obitelji, odbijanje ili molba da ne ostane sam s određenom osobom, mokrenje u krevet, tepanje i dudanje palca, noćne more, povučенost ili hiperaktivnost, kontrolirano ponašanje, perfekcionizam, poslušnost.
- **Samodestruktivno ponašanje** - droga, alkohol, pokušaji suicida, dijete ne jede ili previše jede, samoozljeđivanje, ulaženje u problematične situacije, bježanje od kuće.
- **Ponašanje u školi** - smetnje pažnje, sanjarenja, niska koncentracija, izostajanje iz škole, posebice uz opravdanje roditelja, spominjanje seksualnih tema u školskim zadaćama ili razgovoru, poteškoće u izražavanju mišljenja.

Istraživanje koje je provela Poliklinika za zaštitu djece Grada Zagreba 2006. godine pokazuje kako je seksualno zlostavljanje po strožem kriteriju doživjelo 13,7% mladih, a prema blažem kriteriju 18,1% mladih (Buljan Flander, 2007; prema Ajduković i sur., 2012). Istraživanje kojim su Ajduković i suradnici (2013) ispitivali dobnu i spolnu razliku u prevalenciji i učestalosti seksualnog zlostavljanja, razinu poznanstva između djeteta i počinitelja i povezanost između doživljavanja nasilja u obitelji i seksualnog zlostavljanja pokazalo je sljedeće rezultate. Na uzorku djece u dobi od 11, 13 i 16 godina 10,8% djece tijekom djetinjstva doživjelo je neki od oblika seksualnog zlostavljanja, dok je 7,7% djece navedeno proživjelo tijekom prethodne godine. Uzimajući u obzir spol djece, ne postoji razlika u učestalosti kontaktnog zlostavljanja, dok je više djevojčica u odnosu na dječake doživjelo nekontaktno seksualno zlostavljanje. Rezultati povezanosti između seksualnog zlostavljanja i drugih oblika fizičkog i psihičkog nasilja su bili vrlo mali, ali značajni. Promatrajući razinu poznanstva između djeteta i počinitelja, od 76 dječaka koji su prijavili nekontaktno zlostavljanje 6 dječaka nije poznavalo počinitelja, dok od 114 djevojčica samo jedna nije poznavala počinitelja seksualnog zlostavljanja. Kod djevojčica većinom su počinitelji muški vršnjaci, a zatim odrasli muškarci, dok su kod dječaka uglavnom odrasli muškarci počinitelji nekkontaktnog zlostavljanja, a povećanjem dobi više počinitelja su ženski vršnjaci (Ajduković i sur., 2013). Nadalje, rezultati istraživanja učestalosti seksualnog zlostavljanja djece u dobi od 12-17 godina u Indiji, Rusiji, Kolumbiji i Islandu pokazuju da je prosječna učestalost seksualnog zlostavljanja 18%, s tim da se rezultati kreću od 8% na Islandu i Kolumbiji pa do 34% u Rusiji (Zolotor i sur., 2009; prema Ajduković i sur., 2013). Iz navedenih istraživanja možemo zaključiti da se Hrvatska s obzirom na prosječnu učestalost seksualnog nasilja nalazi ispod prosjeka u odnosu na Indiju, Rusiju, Kolumbiju i Island. Dok se s obzirom na postotak doživljavanja spolnog nasilja nalazi iznad prosjeka s obzirom na Njemačku (6,2%) i Veliku Britaniju (0,2%) (Iffland i sur., 2013; Radford i sur., 2011). Prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije (2014) procijenjeno je da je spolno nasilje doživjelo 18% djevojčica i 8% dječaka što znači da su djevojčice češće žrtve seksualnog nasilja u svijetu u odnosu na dječake, s čime se poklapaju prethodno navedeni rezultati istraživanja u Hrvatskoj koje su proveli Ajduković i suradnici (2013).

5.1. Posljedice seksualnog nasilja na razvoj djeteta

Seksualno zlostavljanje djeteta u obitelji za žrtvu ostavlja dugotrajne posljedice koje se tijekom života javljaju u različitom intenzitetu i na različite načine. Ono dugoročno utječe na mentalno zdravlje osobe, tako je kod žrtava često prisutna anksioznost, depresija, poremećaji u prehrani, posttraumatski stresni poremećaj, poteškoće u spavanju i pokušaji suicida (Ajduković i sur., 2013). Same posljedice seksualnog zlostavljanja su brojne te se reakcije razlikuju od osobe do osobe, pri čemu se kao glavna teškoća ističe gubitak povjerenja, što nadalje dovodi do teškoća u stupanju u emotivne odnose u odrasloj dobi, brojnih psihofizičkih posljedica i teškoća u društvenom životu (Bulatović, 2012). Promatrajući spol seksualno zlostavljane djece, nema razlika vezanih uz težinu doživljene traume ili prevladavanje internaliziranih ili eksternaliziranih simptoma (Bilić i sur., 2012). Seksualno zlostavljanje, osobito ono od strane roditelja, kod djeteta dovodi do stvaranja loše slike o sebi, doživljavanja svijeta kao nesigurnog mjesta. Djeca su sklona pretjeranom reagiranju na stresne i bolne događaje, pri čemu si često pripisuju odgovornost za sve negativno što se događa u njihovoj okolini, osjećaju konstantan strah, bezvrijednost te su česte fobije i noćne more, dok se u odrasloj dobi javljaju teškoće u seksualnom funkcioniranju (Kocijan-Hercigonja i Hercigonja-Novković, 2009).

Na seksualno zlostavljanje u djetinjstvu gleda se kao rizičan faktor za velik broj psiholoških i fizičkih problema za čitav život te, iako neka djeca prevladaju traumatsko iskustvo, velik broj žrtava odaje se prostituciji ili rizičnom seksualnom ponašanju i podliježe sredstvima ovisnosti. U odrasloj dobi žrtve seksualnog zlostavljanja u djetinjstvu u 80% slučajeva imaju simptome PTSP-a, proživljavaju događaje kroz noćne more, imaju probleme spavanja i lošu koncentraciju (Bilić i sur., 2012). Također, utvrđeno je da između 25 i 87% mladih koji su do dvadesete godine bili izloženi traumatskom događaju imaju posttraumatske simptome (Hawkins i Radcliffe, 2006; prema Profaca i Arambašić, 2009). Česti su *flashbackovi* kroz osjetilna iskustva na vizualnom, auditivnom, taktilnom i olfaktornom području, koja doživljavaju kao sadašnjost, a ne sjećanja na traume iz djetinjstva, a okidači su seksualni podražaji iz okoline (Bilić i sur., 2012). Kao i kod emocionalnog

zlostavljanja, žrtve spolnog zlostavljanja često imaju psihološke probleme, kao što je depresija i anksioznost, a javljaju se emocije poput straha, srama, ljutnje, poniženja i želje za samoozljeđivanjem. U odnosu na djecu koja nisu seksualno zlostavljana imaju pet puta veću šansu da im bude dijagnosticiran anksiozni poremećaj, a osjećaj ljutnje i teškoće u njenom izražavanju često dovode do mržnje prema sebi ili rezultira zlostavljanjem drugih te djeca razvijaju vjerovanje da su sama zaslužila biti zlostavljana (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003).

Kada se govori o tjelesnim problemima, česti su ginekološki i gastrointestinalni problemi, tegobe muskulaturnog i neurološkog sustava, glavobolje, bolovi u truhu, urinarne infekcije, ali i kroničan umor, astma i problemi sa srcem. Također su prisutne posljedice u seksualnom funkcioniranju i identitetu, javlja se strah od intimnih odnosa, osjećaji gađenja i nedostatka užitka te *flashbackovi* za vrijeme odnosa. Žrtvama incesta često je otežan razvoj zdravih emocionalnih odnosa zbog teškoće u određivanju granica, dok socijalno funkcioniranje varira od izrazito uspješnog do osiromašenog, pri čemu se uspješnim funkcioniranjem nastoji prikriti nisko samopoštovanje i anksioznost (Bilić i sur., 2012). Kod žrtava seksualnog zlostavljanja često dolazi do pokušaja izbjegavanja sjećanja na proživljenu traumu te se okreću ovisnostima, suicidalnosti i drugim disfunkcionalnim aktivnostima kako bi smanjili vlastitu tjeskobu i kako ne bi u potpunosti doživljavali patnju uzrokovanu zlostavljanjem. Međutim, do problema dolazi jer izbjegavanje samo kratkotrajno smanjuje stres i može dovesti do jačeg osjećaja krivnje i ljutnje te nižeg samopouzdanja (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003).

6. ZANEMARIVANJE

Kada je riječ o nasilju u obitelji, ono često ne obuhvaća zanemarivanje djece jer kod njegova definiranja nasilje nije prisutno. Međutim, zanemarivanje kao takvo predstavlja propuštanje roditelja u zadovoljavanju tjelesnih, zdravstvenih, odgojnih, obrazovnih i emocionalnih potreba djeteta, kao i propuštanje osiguranja nadzora i sigurne okoline u kojoj dijete boravi, što utječe na psihofizički razvoj djeteta (Sesar i Sesar, 2008). Iz navedenog može se zaključiti da nezaštićivanje djeteta od ozljeda,

opasnosti, neodgovaranje na njegove potrebe te izoliranje i podsmjehivanje, zbog edukativne, emocionalne ili zdravstvene zanemarenosti u različitim područjima života, predstavlja nasilno postupanje prema djetetu (Kocijan-Hercigonja i Hercigonja-Novković, 2009). Uz navedeno važno je naglasiti da o zanemarivanju možemo govoriti kada ono ugrožava razvoj djeteta i njegovu psihosocijalnu ravnotežu (Ajduković i Pećnik, 1994). Kao osnovna razlika između zanemarivanja i nasilja ističe se pasivnost osobe, tako da osoba koja je nasilna prema djetetu to čini aktivno, vrijeđanjem, ponižavanjem i slično, dok osoba koja zanemaruje dijete to čini pasivno, propuštanjem pružanja djetetu onog što mu je potrebno, kao što je ljubav i pažnja, ali i nezadovoljavanjem osnovnih potreba djeteta (Bilić i sur., 2012). U obiteljima u kojima je prisutno nasilje roditelji obraćaju pozornost na dijete, iako to iskazuju na neprikladan način te djeca smatraju da im roditelji nasilnim ponašanjem pokazuju ljubav i brigu. U zanemarujućim obiteljima roditelji djetetu ne daju do znanja da ono postoji, zbog čega se dijete osjeća napuštenim, nevrijednim ljubavi. Tako se u obiteljima u kojima dolazi do nasilja dijete identificira s roditeljima, dok se u zanemarujućim nema s kim identificirati te se od takve djece često čuju izjave poput „više bih volio da me kažnjavao, nego da se pravio kao da ne postojim“, jer djeca traže bilo koji oblik pažnje kako se ne bi osjećali napuštenima (Velki, 2012). Roditelji mogu brinuti o fizičkim potrebama djeteta, međutim živeći pored djeteta, a ne s njim, ne grleći ga, podržavajući i ne vodeći računa o njegovim osjećajima i potrebama tijekom odrastanja značajno utječu na njegov daljnji razvoj (Bulatović, 2012).

Zanemarena djeca tijekom odrastanja suočavaju se s brojnim rizičnim čimbenicima koji utječu na njihov razvoj te se tako siromaštvo, nedostatak skrbi, psihopatologija roditelja, zloupotreba opojnih sredstava, loša zdravstvena skrb o djetetu, beskućništvo i raspad obitelji vežu uz zanemarivanje, pri čemu svaki od navedenih faktora povećava ranjivost djeteta (Hildyard i Wolfe, 2002). Kako bi se moglo govoriti o zanemarivanju djeteta, potrebno je odrediti koje potrebe djeteta moraju biti zadovoljene kako bi mu se omogućio normalan rast i razvoj. Prema tome se zaključuje kako mora doći do zadovoljenja određenih fizičkih i emocionalnih potreba, čije propuštanje dovodi do zanemarivanja. Fizičkim potrebama smatra se zadovoljenje potreba prehrane, osiguranje djetetu sigurnih životnih uvjeta, smještaja

te odjeće i obuće, ali i vođenje brige o zdravstvenom stanju djeteta prije i poslije rođenja. Emocionalne potrebe uključuju pohvaljivanje djeteta, poštovanje i uvažavanje njegova mišljenja te ohrabrivanje i emocionalnu podršku, izgradnju emocionalnog odnosa, stabilnost i strukturu doma i obitelji, pri čemu je u najranijem djetinjstvu važan emocionalan dodir, pogled i govor roditelja (Bilić i sur., 2012).

Kada se govori o zanemarivanju uglavnom se misli na fizičko zanemarivanje u kojem roditelji ne brinu o zadovoljenju egzistencijalnih potreba djeteta ili ne brinu o njegovu zdravlju, dok se manje pozornosti usmjerava na zanemarivanje u emocionalnom i obrazovnom smislu. Fizičko zanemarivanje kao najčešće prepoznat oblik odnosi se na propuštanje roditelja da zaštiti dijete od opasnosti i zadovolji njegove potrebe za hranom, smještajem i odjećom (Ždero, 2005). Ono uključuje napuštanje djeteta bez odgovarajuće skrbi i nadzora, tjeranje djeteta iz kuće, neadekvatnu prehranu, ne vođenje brige o djetetovoj higijeni, odjeći i obući, te brojne druge oblike zanemarivanja djetetove sigurnosti, kao što je vožnja djeteta u automobilu u alkoholiziranom stanju (Sesar i Sesar, 2008). Zdravstveno zanemarivanje predstavlja propuštanje roditelja da djetetu osigura potrebne medicinske tretmane, kao što je cijepljenje, redovito uzimanje lijekova, vođenje na liječničke preglede ili na operativne zahvate (Ždero, 2005). Ono može započeti već prilikom trudnoće kroz odbijanje savjeta stručnjaka te konzumaciju alkohola. Također, roditelji koji pripadaju vjerskim sektama često odbijaju djetetu pružiti potrebnu zdravstvenu zaštitu, kao što je odbijanje cijepljenja, transfuzije te kirurških zahvata (Bilić i sur., 2012). Emocionalno zanemarivanje odnosi se na neobaziranje na djetetove potrebe i želje te ne pružanje pomoći u kriznim situacijama, zbog čega se dijete osjeća odbačenim. Roditelji koji zanemaruju dijete hladni su u odnosu s djecom, nezainteresirani su i ne pokazuju emocije, zbog čega se smatra da takvo ponašanje može biti i štetnije nego ponašanje zlostavljajućih roditelja (Sesar i Sesar, 2008). Navedena propuštanja roditelja mogu dovesti do razvoja bihevioralnih, kognitivnih, emocionalnih i intelektualnih teškoća (Hildyard i Wolfe, 2002). Obrazovno zanemarivanje podrazumijeva izostanak pomoći i podrške tijekom obrazovanja, kroz nedostatak potrebnog školskog pribora, izostanak pomoći u učenju i nedolaženje na roditeljske sastanke. Do obrazovnog zanemarivanja najčešće dolazi kod psihički bolesnih i neobrazovanih roditelja, roditelja bez zaposlenja ili na

nesigurnim radnim mjestima ili pak s druge strane kod uspješnih roditelja koji smatraju da i njihovo dijete treba biti kao oni, pri čemu se od djeteta očekuje uspjeh, ne uzimajući u obzir ima li dijete kapaciteta i želi li ono što mu nameću roditelji (Sesar i Sesar, 2008). Zanemarivanje djece najčešće je prijavljivan oblik zlostavljanja i pogađa gotovo 30 djece od svakih 1 000 u SAD-u, pri čemu čini gotovo 70% prijava nasilja nad djecom (Hildyard i Wolfe, 2002).

6.1. Posljedice zanemarivanja na razvoj djece

Ponekad se na zanemarivanje gleda kao “manje zlo“ u odnosu na nasilje, međutim istraživanja pokazuju kako ono može dovesti do jednako teških posljedica (Velki, 2012). Ono često traje dugo te se kasno prepoznaje, zbog čega su posljedice dugotrajnije na fizičkom, kognitivnom, socijalnom i emocionalnom planu, pri čemu se međusobno preklapaju. Već tijekom trudnoće konzumacija alkohola utječe na fizičke i zdravstvene teškoće djeteta, kao što je specifičan izraz lica (smanjen obujam glave, slabije razvijena gornja usna), oštećenja srca, usporen psihomotorni razvoj, intelektualne teškoće i druge posljedice (Bilić i sur., 2012). Zanemarena djeca često imaju nerazvijene dijelove mozga, što je u odnosu s njihovim kognitivnim razvojem. Mozak se razvija od najjednostavnijih do složenijih područja, pri čemu se ta područja razvijaju i preuzimaju svoju funkciju tijekom odrastanja te, iako se smatra da su djeca otporna na različite događaje, ona utječu na njihov kognitivni i emocionalni razvoj (Petz, 2005). Zanemarivana djeca nemaju razvijene higijenske navike te boluju od alergija i raznih infekcija i imaju visok krvni tlak. Isto tako, na njima se mogu pronaći ožiljci, opekline i prijelomi, kao posljedica nebrige o djetetu koje nikada nije bilo liječeno. Također, zanemarivana djeca često su neuhranjena, što može dovesti do kognitivnog i motoričkog zastoja u razvoju, a kao najgora posljedica može se javiti smrt (Bilić i sur., 2012).

Promatrajući opću populaciju, zanemarivana djeca češće imaju niži kvocijent inteligencije, zbog čega pokazuju slabije sposobnosti pisanja, čitanja, teže prate nastavu, imaju slabije razvijene matematičke vještine te općenito slabiji uspjeh u školi (Bilić i sur., 2008). Djeca su često socijalno povučena, samostalno ne započinju igru, a učitelji ih opisuju kao pasivne ili agresivne, pri čemu zbog česte agresije i

loših higijenskih navika odbijaju vršnjake. Pri procjeni utjecaja zanemarivanja na djecu uzima se obzir kognitivni i socijalni razvoj djeteta te njegovo fizičko i mentalno zdravlje, pri čemu se promatra funkcioniranje djeteta u različitim područjima, a kao posebno važna ističe se procjena ponašajnog i emocionalnog statusa (Ćorić i Buljan – Flander, 2008). Kod zanemarivane djece javljaju se teškoće u uspostavljanju odnosa s drugima, u socijalnim odnosima više su povučeni, imaju negativan pogled na svijet i međuljudske odnose zbog nedostatka interakcije s roditeljima, što dovodi i do razvoja negativne slike o sebi i drugima. Neodgovarajuća, neosjetljiva i traumatična skrb koju doživljavaju ostavlja dojam da nisu vrijedni ljubavi, te tako često pokazuju probleme u suočavanju s drugima i razvoju osobnosti. Prisutne su teškoće u prepoznavanju emocija te su u stresnim situacijama češće pasivni u odnosu na fizički zlostavljanju djecu koja iskazuju agresiju (Hildyard i Wolfe, 2002).

Zanemarujući roditelji djetetu ne šalju poruke da je dobro, pametno i vrijedno, nisu emocionalno i psihološki vezani uz dijete, što dovodi do nesigurne privrženosti, a kasnije i do nepovjerljivosti prema drugima i teškoća u razumijevanju emocija (Bilić i sur., 2012). Kada dijete nema stabilan odnos s roditeljem i odgoj koji će mu omogućiti savladavanje strategija za oslobađanje agresije, ne dolazi do napredovanja te se javlja agresivno i povučeno ponašanje, manjak motivacije za postignućima i problemi u obiteljskim, ali i drugim odnosima (Ćorić i Buljan Flander, 2008). Zanemarivanje djeteta može dovesti i do različitih poremećaja pa tako emocionalno zanemarivanje može dovesti do antisocijalnog i graničnog poremećaja ličnosti, PTSP-a, opsesivno-kompulzivnog poremećaja i depresije (Sesar i Sesar, 2008). Često se javljaju i patološka ponašanja poput tikova, uzrujavanja, krađe, fizičkih pritužbi i samokažnjavajućih ponašanja (Hildyard i Wolfe, 2002).

7. ZAKLJUČAK

Nasilje u obitelji općenito, pa tako i nasilje nad djecom, postoji u svim društvima, oduvijek je prisutno te ostavlja dugotrajne i teške posljedice po razvoj djeteta i ima značajan učinak na njegovo funkcioniranje u odrasloj dobi, kako prema članovima vlastite obitelji, tako i prema okolini. Iako je ono zakonski zabranjeno i dalje je sveprisutno u društvu. Kroz rad je vidljivo u kojoj mjeri nasilje nad djecom utječe na područja njihova socijalnog, emocionalnog i kognitivnog funkcioniranja, na njihov tjelesni razvoj i zdravstveno stanje, te koliko su ozbiljne traume koje neprimjereni oblici odgoja ili ne vođenje brige o djetetu ostavljaju. U novije vrijeme dolazi do promjena u načinu odgoja i suvremeni roditelji se susreću s novim izazovima u odgoju djece, njihova uloga više se ne temelji samo na autoritetu, već i na odgovornosti za zadovoljenje potreba djeteta, osiguranje sigurnosti, pružanje emocionalne topline i poticanje na razvoj i učenje. Na dijete se počinje gledati kao na aktivnog stvaratelja vlastita života, a ne samo kao na objekt roditeljskog odgoja, pri čemu se pred roditelje postavlja zahtjev odgoja djece bez tjelesnog kažnjavanja (Velki i Bošnjak, 2012).

Nasilje i zanemarivanje djece utječe na različite aspekte života djeteta, njegova razvoja i dobrobiti, djeluju na njegovo samopoštovanje, samoprocjenu i sliku o vlastitoj osobnosti, temeljem čega se oblikuje budući život djeteta. Na koja će područja života djeteta nasilje u najvećoj mjeri utjecati uvelike ovisi i o vrsti nasilja ili zanemarivanja, njegovoj dugotrajnosti, djetetovom razvoju i međudjelovanju više vrsta nasilja. Kao temeljni problem ističu se teškoće u socijalnom funkcioniranju, pri čemu djeca žrtve nasilja u obitelji imaju smanjenu sposobnost kontrole ponašanja i teškoće u ostvarivanju interakcija s vršnjacima, gdje su česti konflikti i agresivno ponašanje, a problemi su vidljivi i u odrasloj dobi kroz teškoće u stvaranju emocionalnih i intimnih odnosa. Značajan je utjecaj i na njihova obrazovna postignuća te je, zbog nedostatka podrške i uključenosti roditelja, njihov školski uspjeh niži u odnosu na nezlostavljana djecu (Bulatović, 2012). Također, nasilje povećava rizik za upuštanje u kriminala ponašanja, ovisnost o alkoholu i drogama i pokušaje suicida.

Problemi zanemarivanja djece u društvu nisu dovoljno prepoznati, ne sankcioniraju se i nema dovoljno razvijenih preventivnih programa koji bi se posebno usmjerili na ovaj problem (Sesar i Sesar, 2008). Svaki od navedenih oblika nasilja i zanemarivanja predstavlja traumatično iskustvo u životu djeteta, ostavlja teške i dugotrajne posljedice koje su jedinstvene za svako dijete, zbog čega je nasilno ponašanje u obitelji potrebno otkriti na vrijeme i reagirati kako bi se spriječio nastanak daljnjih teškoća koje ono može ostaviti na razvoj djeteta (Bulatović, 2012). Rješavanje problema nasilja i zanemarivanja leži u potrebi dodatnih edukacija stručnjaka, informiranje kako stručnjaka, tako i javnosti o potrebama djeteta, znakovima zanemarivane djece i djece žrtava nasilja u obitelji i posljedicama do kojih ono dovodi. Kako bi se to postiglo, potrebno je djelovanje na društvo kroz javna priopćavanja, edukacije na fakultetima, ali i kroz cjeloživotno obrazovanje, osobito stručnjaka koji rade s djecom i brinu o djeci (Buljan-Flander i Kocijan-Herciogonja, 2003).

8. LITERATURA

1. Akmatov, M. K. (2011). Child abuse in 28 developing and transitional countries – Results from the Multiple Indicator Cluster Surveys. *International Journal of Epidemiology*, 40(1), 219-227.
2. Ajduković, D. i Ajduković, M. (2010). Nasilje u obitelji: što zdravstveni djelatnici mogu učiniti. *Medicina Fluminensis* 46(3), 292 – 299.
3. Ajduković, M. i Pećnik, N. (1994.) Zlostavljanje i zanemarivanje. *Revija za socijalnu politiku* 1(3), 269 – 276.
4. Ajduković, M., Sušac N. i Rajter, M. (2013). Gender and age differences in prevalence and incidence of child sexual abuse in Croatia. *Croatian medical journal* 54(5), 469 – 479.
5. Ajduković, M., Rimac, I., Rajter, M. i Sušac, N. (2012). Epidemiološko istraživanje prevalencije i incidencije nasilja nad djecom u obitelji u Hrvatskoj. *Ljetopis socijalnog rada*, 19(3), 367 - 412.
6. Bilić, V., Buljan-Flander, G. i Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Jastrebarsko: Naknada Slap.
7. Bulatović, A. (2012). Posljedice zlostavljanja i zanemarivanja djece predškolske dobi. *Život i škola*, 27(1), 211. – 221.
8. Buljan-Flander, G. i Kocijan-Hercigonja, D. (2003). *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*. Zagreb: Marko M.
9. Clement, M. E. i Chamberland, C. (2007). Physical violence and psychological aggression towards children: Five-year trends in practices and attitudes from two population surveys. *Child Abuse & Neglect*, 31(9), 1001–1011.
10. Ćorić, V. i Buljan-Flander, G. (2008). Zanemarivanje djece – rizični čimbenici, posljedice, uloga liječnika i mogućnost prevencije. *Paediatrica Croatica*, 52(1), 29 – 33.
11. Grogan-Kaylor, A. (2004). The effect of corporal punishment on antisocial behavior in children. *Social Work Research*, 28(3), 153 – 162.
12. Hildyard, K. L. i Wolfe, D. A. (2002). Child neglect: developmental issues and outcomes. *Child Abuse & Neglect*, 26(6-7), 679 – 695.

13. Iffland, B., Brähler, E., Neuner, F., Häuser, W., i Glaesmer, H. (2013). Frequency of child maltreatment in a representative sample of the German population. *BMC Public Health*, 13(1), 980.
14. Kazneni zakon. *Narodne novine*, br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19.
15. Kocijan-Hercigonja, D. i Hercigonja-Novković, V. (2009). Djeca, mladi i nasilje u obitelji. *Medicus*, 18(2), 181 – 184.
16. Mathews, S. i Benvenuti, P. (2014). Violence against children in South Africa: Developing a prevention agenda. *South African Child Gauge*, 26 – 34.
17. Obiteljski zakon. *Narodne novine*, br. 103/15, 98/19.
18. Odak, A. (2016). Nasilje u obitelji. *Policija i sigurnost*, 25(4), 468-474.
19. Pećnik, N. (2006). *Međugeneracijski prijenos zlostavljanja djece*. Jastrebarsko: Naknada Slap.
20. Pernar, M. i Frančišković, T. (2008). *Psihološki razvoj čovjeka*. Sveučilište u Rijeci: Medicinski fakultet.
21. Petz, B. (2005). *Psihologijski rječnik*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
22. Profaca, B. i Arambašić, L. (2009). Traumatski događaji i trauma kod djece i mladih. *Klinička psihologija*, 2(1-2), 53 – 73.
23. Radford, L., Corral, S., Bradley, C., Fisher, H., Bassett, C., Howat, N. i Collishaw, S. (2011). *Child abuse and neglect in the UK today*. London: NSPCC.
24. Sesar, K. i Sesar, D. (2008). Zanemarivanje - definiranje, rizični čimbenici i posljedice za psihološki razvoj djeteta. *Magistra Iadertina*, 3(1), 83-93.
25. Urbanc, K. (2000). Neke specifičnosti emocionalnog zlostavljanja djece i mladih. *Ljetopis socijalnog rada*, 7(2), 183 – 196.
26. Velki, T. (2012). Uloga nekih obiteljskih čimbenika u pojavi nasilja među djecom. *Psihologijske teme*, 21(1), 29-60.
27. Velki, T. i Bošnjak, M. (2012). Povezanost roditeljskih odgojnih postupaka s tjelesnim kažnjavanjem djece. *Život i škola*, 58(28), 63-82.
28. Vidović, L. (2008). Tjelesno kažnjavanje djece u obitelji. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 15(1), 303-320.

29. World Health Organization (2014). *Violence info: Child maltreatment*. Posjećeno 31. 8. 2020. na mrežnoj stranici Svjetske zdravstvene organizacije: <https://apps.who.int/violence-info/child-maltreatment/>
30. Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji. *Narodne novine*, br. 70/17, 126/19.
31. Zolotor, A. J., Theodore, A. D., Runyan, D. K., Chang, J. J. i Laskey, A. L. (2011). Corporal punishment and physical abuse: population-based trends for three-to-11-year-old children in the United States. *Child Abuse Review*, 20(1), 57–66.
32. Ždero, V. (2005). Psihičko zlostavljanje i zanemarivanje djece u obitelji. *Ljetopis socijalnog rada*, 12(1), 145-172.
33. Ždero, V. (2009). *Psihičko zlostavljanje i zanemarivane djece u obitelji – Atribucije krivnje za doživljeno zlostavljanje i prilagodba u adolescenciji*. Specijalistički rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.